

НАРОДЖУЄТЬСЯ ТЕКСТ... **(З досвіду відомих авторів)**

У статті на матеріалі мовної практики відомих письменників, філософів і науковців досліджено стратегії творення тексту. На цій підставі виділено «письменників пера», «письменників голови» та «письменників паперу». Показано, що процес текстотворення, зокрема на етапі планування композиції, великою мірою залежить від мовної особистості автора та вподобаних ним прийомів літературної праці.

Ключові слова: автор, мовна особистість, внутрішнє мовлення, текст, текстотворення, композиція.

Досліджуючи структуру писемного мовлення, лінгвістика зазвичай лишає осторонь питання про те, як вона, ця структура, виникає. І це зрозуміло: щоб дослідити процес текстотворення від самого початку, треба вийти за межі тексту й «увійти» в голову автора. По суті, треба простежувати, як внутрішнє мовлення переходить у зовнішнє. А це вже компетенція психології мовлення, яка є більше психологічною, ніж лінгвістичною дисципліною. Проте, погодьмося, не враховуючи процес породження тексту, неможливо адекватно зрозуміти, як його збудовано і як у ньому вникають смислові зв'язки.

Звичайно, текстотворення — явище багатогранне й важкоосяжне. У цій статті ми обмежимося лише одним аспектом, а саме: як процес мислення переходить у процес написання тексту або, інакше кажучи, як внутрішнє мовлення перетворюється на зовнішньо-писемне мовлення. При цьому особливу увагу звернемо на етапи зародження й розбудови композиції. Джерелами для розвідки послужать свідчення про роботу відомих українських та зарубіжних авторів — письменників, філософів, учених. Одні автори самі розкривають таємниці своєї творчої лабораторії, про роботу інших дізнаємося від їхніх сучасників і біографів.

Крім теоретичного, тема становить і практичний інтерес, бо її розкриття може посприяти розвитку текстової майстерності авторів-початківців. Тим більше, що в працях і посібниках з літературної творчості відповідних відомостей не так багато: тут увагу більше приділяють немовним чинникам (джерела творчості, обстановка кабінету, стимули до роботи, боротьба з лінощами, «допомога» родини, ставлення до критики тощо). А про досвід у створенні наукових текстів систематизованих відомостей майже немає: усе зводиться до дотримання або норм наукового стилю, або вимог атестаційних установ.

Хоч створення тексту — справа досить індивідуальна, все ж із досвіду відомих авторів випливає, що методи, які вони використовують, можна звести до порівняно невеликої кількості типових стратегій.

Насамперед виділимо групу авторів, які зазвичай пишуть навздогад і відразу — без плану, попередніх роздумів і чернеток. Мають лише задум (дуже загальний), який розгортається й обростає конкретикою під час писання. Французький поет і критик Т. Готье у товаристві братів Гонкурів хизувався: «...Я ніколи не думаю, як писатиму. Беру перо й пишу. Якщо я літератор, то мушу знати своє ремесло... І до того ж синтаксис у моїй голові — у цілковитому порядку. Я жбурляю фрази в повітря, наче кішок, і певен, що вони впадуть на лапи»¹. Такі автори думають не до, а під час писання. Умовно їх можна назвати «письменниками руки» або навіть «письменниками пера». В одному з листів М. І. Цветаєва зізнавалася: «...Не маю часу подумати, думає перо»². На запитання, де розташована його лабораторія, А. Ейнштейн засміявся, витягнув з кишені авторучку й відказав «Отут!»³.

Пізніше на зміну ручці прийшла друкарська машинка, а в наш час — персональний комп'ютер. Ось що розповідає російський мовознавець Р. М. Фрумкіна: «Я не придумую текст заздалегідь, а він з'являється, коли я вже сиджу за машинкою (віднедавна — за комп'ютером). Власне, те, що з'являється, — це ще не текст, а трохи обстругана колодка. Переписуючи і вставляючи, переробляючи до безконечності, я роблю з цією колодкою Буратіно. Принаймні, так мені здається. Але що я маю намір вистругати саме Буратіно, а не лису Алісу, я знаю наперед»⁴.

Звісно, кожному вільно писати так, як йому зручно. Проте нам здається, що спонтанна імпровізація — не той шлях, який можна рекомендувати іншим, надто початківцям. Цікаво, що трохи далі Фрумкіна визнає: «Сам по собі процес створення наукового тексту не був для мене особливо складним. Разом з тим, навряд чи я можу вказати на більш виснажливе заняття»⁵. І не факт, що в тексті, написаному таким робом, не залишиться прогалин, недоглядів чи алогізмів (як-от у щойно наведеній цитаті: якщо писати не складно, то звідки виснаження?). Це закономірно, бо мовлення тут обганяє мислення. Автор спочатку пише, а тоді міркує, тобто ставить воза поперед коня. Справу погіршує те, що викладена на папері думка, зокрема й «недоношена», відразу починає сприйматися як щось викінчено-самодостатнє. Вона зачаровує автора й не завжди легко піддається виправленню. «На письмі в думки легко зникає рухомість», застерігав М. Гайдеггер⁶. Мав рацію і В. Шекспір, коли вустами Полонія закликав: «Не всі думки доводь до язика. Думок незрілих не виводь у діло»⁷.

Мовну лабораторію «письменника пера» трохи докладніше покажемо на прикладі Д. І. Менделєєва. Учений належав до дуже плідних авторів: понад дві сотні його статей, монографій і підручників стосуються не лише хімії, а й багатьох інших наук. Посмертно видане зібрання творів (неповне) налічує 25 томів. Однак при створенні тексту він більше дбав про точність і повноту вираження думки, ніж про граматичну правильність і рівність стилу. Щоб збагнути деякі його фрази, сучасникам доводилося перечитувати їх по кілька разів. Сьогодні ж, як визнають біографи, менделєєвський стиль тим більше здається кострубатим і старомодним⁸.

¹ *Гонкур де Э. и Ж. Дневник : Записки о литературной жизни / Пер. с фр. : В 2 т.— М., 1964.— Т. 1.— С. 125.*

² *Цветаева М. И. Собрание сочинений : В 7 т.— М., 1995.— Т. 6.— С. 248.*

³ *Зелиг К. Альберт Эйнштейн / Пер. с нем.— 2-е изд.— М., 1966.— С. 142.*

⁴ *Фрумкина Р. М. Внутри истории : Эссе, статьи, мемуарные очерки.— М., 2002.— С. 5.*

⁵ Там же.

⁶ *Хайдеггер М. Время и бытие : Статьи и выступления / Пер. с нем.— М., 1993.— С. 193.*

⁷ *Шекспир В. Твори : В 6 т. / Пер. з англ.— К., 1986.— Т. 5.— С. 21.*

⁸ *Тобольский гений России : В 2 т.— Тобольск, 2003.— Т. 2.— С. 8.*

Ще замолоду Д. І. Менделєєв підробляв, дописуючи для «Журналу міністерства народної освіти». Автором був ерудованим, але редакція чимало його статей відхиляла через завеликий обсяг або неясний, розпливчастий виклад⁹. Із віком мовна майстерність не надто поліпшилася. Одна з останніх і найвідоміших його книг «Заповітні думки» написана досить складною мовою і хибує на непослідовність. Аналіз показує, що автор не дуже пильнує композицію, вільно рухається в будь-який бік уже написаного тексту — повертається, доповнює, повторює, до вже доведеного додає все нові й нові докази¹⁰. Мабуть, не випадково для викладу своїх ідей учений іноді обирав епістолярну форму, яка «найбільше відповідала характеру й духові його роздумів, позбавлених сухої схематичності й не стиснутих правилами суто наукового досліджу»¹¹.

Цікаво, що в гімназії російська словесність не належала до його улюблених предметів, а чужі мови (німецька, латина) були справжнім каменем спотикання. Їх майбутній хімік підтягав лише під загрозою лишитися на другий рік¹². Пізніше, викладаючи в Санкт-Петербурзькому університеті, Д. І. Менделєєв зазнавав труднощів у доборі слів, особливо на початку лекції. Спершу заминався, тягнув якісь дивні звуки («э-э-э-как сказать»), а тоді, коли слово не встигало за думкою, переходив на скоромовку. За спогадами одного зі слухачів, його фрази «один раз були лаконічно виразні, інший раз, коли думки набігали й тиснули одна на одну, ... нагромаджувалися безформно: виходили періоди мало не з десятка нанизаних одне за одним і одне в одному підрядних речень, які часто переривалися новою думкою, новою фразою»¹³. Ще один слухач висловився так: «Він говорив, наче ведмідь суне пробоем крізь чагарник»¹⁴. Зрозуміти конспекти його лекцій непросто: «Думка, зазнавши неминучих утрат при озвучуванні, начебто зовсім умирала, розпластана на папері. Оживити її можна було, лише вгадавши й застосувавши менделєєвську інтонацію»¹⁵. Утім, високий теоретичний рівень викладання і переконливість змісту робили Д. І. Менделєєва досить популярними лектором.

Твори геніального вченого ґрунтовні, новаторські, багаті на цікавий фактаж. Проте на підставі сказаного можна припустити, що попередньо він не обмірковував їх і писав без чіткого плану. Не обдарований мовними здібностями, Д. І. Менделєєв мало дбав про читабельність. Попри найвищу оцінку творчої спадщини, його важко віднести до майстрів російської наукової прози, якими були, наприклад, його сучасники В. О. Ключевський і К. А. Тимірязєв.

Автори другої групи вчиняють прямо протилежно: не сідають писати, доки не «напишуть» твір у голові. Вони небезпідставно вважають, що з іще не сформованою ідеєю за письмовим столом робити нічого. Такі автори довго виношують задум, подумки складають план майбутнього твору, ретельно опрацьовують зміст, продумують усе до найменших подробиць. І лише потому, як текст глибоко й докладно обмірковано, «письменники голови» заносять його на папір.

Серед прихильників цього методу — чимало класиків української та зарубіжної літератури. М. В. Гоголь радив «... доти не братися за перо, доки в голові

⁹ Бельський М. Д. Менделєєв.— М., 2010.— С. 108.

¹⁰ Там же.— С. 426–427.

¹¹ Там же.— С. 329.

¹² Смирнов Г. В. Менделєєв.— М., 1974.— С. 13.

¹³ Д. І. Менделєєв в споминах сучасників.— М., 1973.— С. 126.

¹⁴ В оригіналі: «Он говорил, точно медведь валит напролом сквозь кустарник» (Там же.— С. 10).

¹⁵ Бельський М. Д. Знач. праця.— С. 329.

не запанують такі ясність і порядок, що навіть дитина зможе зрозуміти й утримати все в пам'яті»¹⁶. Схожі поради давав А. П. Чехов: «Треба, щоб кожна фраза, перш ніж лягти на папір, пролежала в мозку два дні й обмстилася»¹⁷ і «Не давай рукам волі, коли мозок ледачий»¹⁸. Працюючи над п'єсою «Три сестри», драматург казав: «У мене вся дія в пам'яті... Сцена за сценою, навіть майже фраза за фразою, треба лише написати її»¹⁹. М. М. Коцюбинський в одному з листів зізнався: «Починаю писати тоді, як усе обдумаю. Пишу на аркушах поштового паперу, щільно, не більше 3–4-х сторін у день (вечір), потому виправляю лиш мову червоним чорнилом — і робота готова»²⁰.

«Щоб швидко писати, треба спочатку багато думати», закликав Ш. Бодлер. І додавав: «Носить свій задум скрізь: на прогулянку, у ванну, в ресторан, навіть до коханки... Я не прихильник креслень-перекреслень: вони затьмарюють дзеркало думки»²¹. У передмові до збірки своїх перекладів Е. По він сформулював правило літературної праці: «Un bon auteur a déjà sa dernière ligne en vue quand il écrit la première»²² — «Хороший автор бачить останній рядок ще тоді, коли тільки пише перший». Сюжет майбутньої п'єси І. К. Карпенко-Карий виношував у собі, а писати сідав лише тоді, коли в голові все складалося до найменшої дрібниці. «Відтак писав “запоєм”, не відриваючись, частіше ночами — тоді не бачив довкола себе нічого»²³. Г. М. Косинка, за спогадами дружини, теж писав відразу й легко, майже без правок, бо перед цим ретельно обдумував кожне речення й кожне слово. Утім, із друком не поспішав: «Нехай полежить — охолоне, я ще перечитаю»²⁴. Про свій метод роботи В. М. Сосюра розповідав: «Я перекреслюю і виправляю рядки віршів у голові, а не на папері, а коли виливаю образи на папір, то жодних перекреслень і виправлень не буває. Звичайно, іноді я виправляю і перекреслюю на папері, але, як правило, поетична лабораторія у мене в голові і в серці»²⁵.

І. Я. Франко писав швидко і здебільшого вже начисто — правок у його рукописах обмаль²⁶. Про свою роботу казав так: «Я держусь методи Золя, котрий пише і не перечеркує, але пише аж тоді, коли фраза вповні зложиться в його голові»²⁷. При цьому Каменяр зізнався, що мало дбає про викінченість форми, бо поспішає зробити чимбільше, ставлячи на перше місце змістовність і дієвість твору: «Головне завдання писателя — порушити, зацікавити, вткнути в руку книжку, збудити в голові думку. З того погляду я вважаю Флобера, сидячого 20 літ над одною повістю, дурнем або великим самолюбом»²⁸. Така настанова, слід визнати, дещо спантеличує, адже вткнути в руку читача книжку без добре опрацьованої форми — справа проблематична.

¹⁶ Гоголь Н. В. Мертвые души; Выбранные места из переписки с друзьями. — М., 2004. — С. 593.

¹⁷ Чехов А. П. Полное собрание сочинений и писем : В 30 т. — М., 1976. — Т. 4. — С. 36.

¹⁸ Там же. — М., 1974. — Т. 1. — С. 230.

¹⁹ Цит. за: Немирович-Данченко Вл. И. Рождение театра : Воспоминания, статьи, заметки, письма. — М., 1989. — С. 382.

²⁰ Коцюбинський М. М. Що записано в книгу життя. — Х., 1994. — С. 32.

²¹ Baudelaire Ch. Œuvres complètes. — Paris, 1966. — P. 481.

²² Poe E. A. Œuvres en prose / Traduit par Ch. Baudelaire. — Paris, 1951. — P. 979.

²³ Шевчук В. Из вершин та низин : Книжка цікавих фактів із історії української літератури. — К., 1990. — С. 323.

²⁴ Мороз-Стрілець Т. М. З криниці болю // Вітчизна. — 1988. — № 9. — С. 66.

²⁵ Сосюра В. М. Вибрані твори : У 2 т. — К., 2000. — Т. 2. — С. 423.

²⁶ Усна консультація франкознавця канд. філол. наук Л. В. Каневської (15 грудня 2014 р.).

²⁷ Франко І. Я. Зібрання творів : У 50 т. — К., 1986. — Т. 48. — С. 199–200.

²⁸ Там же. — С. 199.

«Письменство, літературна праця ввижались мені найкращим уділом на землі»²⁹, — ці слова належать М. С. Грушевському. Людина колосальної енергії та фантастичної працездатності, він, як і І. Я. Франко, залишив по собі багатющу спадщину, що ввійде в 50-томне зібрання. Історичні розвідки вчений створював на основі документів та їхніх копій, а коли паперів напихати не було — вдавався до белетристики чи мемуарів. Спав дуже мало: підводився вдосвіта, сидів над рукописами до півночі. Писати міг скрізь: на чужій квартирі, в гамірній редакції, у вагоні поїзда. О. Г. Лотоцький, у якого Михайло Сергійович зупинявся на квартирі, згадував історика за роботою: «Вставав він рано і зараз сідав за працю — за писання. Бувши дуже короткозорим, міг писати, коли очі близькі були до паперу, — отже спеціально тримали ми для нього низький стільчик дитячий, на якому й сидів він, працюючи, перед бюрком. До сніданку — десь о годині 9-й — на бюрку вже лежала купка списаних листочків — здебільшого стаття, про яку він умовлявся напередодні з тим чи іншим органом преси або науковим видавництвом»³⁰.

Кому не відомий факт, що голова Центральної Ради приносив на засідання гранки своїх праць і правив їх, керуючи роботою парламенту. Більше того, є свідчення, що він і лекції в університеті читав із версток «Історії України-Руси» і по ходу щось туди вписував³¹. І все ж ученого слід віднести до тих авторів, які творили більше в голові, ніж на папері. Принаймні автографи художніх творів не засвідчують слідів тривалої роботи й саморедагування. Це, на думку дослідників, «відображає вдачу самого автора, коли і слова, і вчинки з'являються на світ попередньо виваженими й обміркованими»³². Те саме стосується і спогадів М. С. Грушевського: «...Текст, що впливав з-під його пера, вчений не обробляв, до цієї частини більше не повертався. Тож вийшло так, що в одному розділку на кількох сусідніх сторінках більше десяти разів повторюється те саме слово *інтересно*»³³.

Як бачимо, вимальовується закономірність: чим більше праць за життя встиг створити автор, тим менше часу в нього лишалося на стильове доопрацювання. Але загалом «письменники голови» старанно формулюють і відшліфовують в умі кожну фразу, ретельно припасовують їх одна до одної, і, коли твір остаточно сформовано, записують його легко й швидко, причому без істотних викреслень та перестановок. Так працював, наприклад, М. О. Лукаш. Поет і перекладач В. К. Житник, який не раз бував у його робочому кабінеті, згадував, що готові тексти той записував у грубу канцелярську книгу — охайним почерком, без виправлень і помарок. Увесь творчий процес у нього відбувався винятково в голові: «...Тільки коли речення було готове, коли все в нім ставало на свої місця, — тільки тоді воно переносилося на папір»³⁴. У написане славетний перекладач ніколи не вносив жодних змін.

Методи своєї роботи Дж. Лондон описав у романі «Мартін Іден», який по праву вважають «внутрішньою» автобіографією письменника:

²⁹ Грушевський М. С. Із літературної спадщини.— К., 2000.— С. 127.

³⁰ Лотоцький О. Сторінки минулого : У 4 ч.— Б. м., 1966.— Ч. 2.— С. 155.

³¹ Дашкевич Я. Р. Постагі: нариси про діячів історії, політики, культури.— Л., 2007.— С. 380.

³² Бурлака Г. Літературна спадщина Михайла Грушевського у контексті української літератури // Український історик.— 2002.— Т. 39. № 1/4.— С. 311.

³³ Білокін С. І. Видання «Споминів» М. Грушевського: історія рукопису та видання // Український археографічний щорічник.— К., 2010.— Вип. 15.— С. 709.

³⁴ Житник В. Микола Лукаш — перекладач і лінгвіст // Національний університет «Києво-Могилянська академія». Наукові записки.— 2000.— Т. 18. Ч. 1.— С. 21.

«...Перше ніж розпочати оповідання або вірш, Мартін тепер ясно уявляв собі всю річ, знав, який буде її кінець і яка до нього дорога... Він уже звик чекати, поки його думка до кінця визріє, і тоді сідати до машинки... Писання було для нього завершенням тривалого розумового процесу, збиранням до купи розрізнених деталей і остаточним узагальненням усіх думок, що обтяжували йому мозок. Написавши, він свідомим зусиллям звільняв свій розум для нових ідей і проблем. З ним було так, як ото буває з деякими людьми, котрі довго таять у собі справжнє чи мнине горе, а потім, порушивши свою терпеливу мовчанку, вибухають нестримним потоком слів і виказують усе до останнього»³⁵.

Деякі відомі українські прозаїки розповідали, що працюють так само.

А. А. Дімаров: «Постійно не пишу. Довго і болісно виношую тему, ще довше не наважуюся сісти до столу: все здається, що в голові нічого, крім окремих слів, образів, немає, а коли вже зважуюсь, то пишу щоденно з 4-х ранку до 8–9-ти, а потім “пишу”, аж поки не засну, в думці. Та й уночі зриваюся з постелі»³⁶.

В. Ф. Баранов: «Процес виношування твору триває в мене довго, я даю йому “визріти” в голові до такої міри, що залишається тільки перенести його на папір, і це вже не забирає багато часу... Після закінчення прозового твору мушу нагуляти творчий апетит, розібратися з новими задумами (їх завжди більше, ніж устигаю реалізувати), перевірити їх на готовність. Через те крилатого вислову “ані дня без рядка” не дотримуюся»³⁷.

В. М. Шкляр: «Роман виношую роками, зате коли починаю писати, то не підводжуся з-за столу по вісімнадцять годин на добу. Від п'ятої ранку до одинадцятої вечора. Наприклад, із “Ключем” я носився дванадцять років, а написав його за тридцять днів. Так само з “Елементом” — мордувався п'ять років, писав два місяці»³⁸.

Писанню віршів у голові віддавали перевагу й деякі класики російської поезії. С. О. Есенін мав звичку годинами лежати, закинувши руки за голову, на дивані. Тим, хто до нього звертався в цей час, відповідав: «Не заважайте, я пишу». Друзі поета розповідали, що із задумом вірша він полюбляв «поблукати й переспати нічку», кажучи при цьому: «В корові молоко не прокисне!»³⁹. О. Е. Мандельштам узагалі нічого не писав: сидів у ліжку, щось бурмотів, а тоді надиктовував придумане дружині. У «Четвертій прозі» повідомляв: «У мене немає рукописів, немає записників, немає архівів. У мене відсутній почерк, бо я ніколи не пишу. Я один у Росії працюю з голосу»⁴⁰. На синове запитання, з чого починається вірш (кроки, гудіння, ритм, головне слово, основний рядок?), Б. Л. Пастернак відповів: «Ні, все це дурниці, все починається з композиції, поки немає її пластичного цілого, нічого ще не існує». І пізніше щоразу, коли заходила мова про вірші, він передусім говорив про задум, який визначає композицію⁴¹.

Природно, що композиційні та сюжетні рішення приходять до «письменників голови» не так у робочому кабінеті, як під час прогулянок, поїздок чи якихось інших справ. Так, Франческо Петрарка в сідлі творив не гірше, ніж за столом: з кінної прогулянки, бувало, повертався з готовим сонетом, віршованим посланням чи уривком прози⁴². Пишучи вірші, І. Я. Франко конче мусив рухатися (вулицею, кімнатою) в пошуках відповідного ритму. Коли вірш складався, «брав клаптик паперу і списував готове, строфу за строфою, уступ за уступом-

³⁵ *Лондон Дж.* Мартін Іден / Пер. з англ.— Х., 2004.— С. 188, 189.

³⁶ Письменництво : Важкий хрест чи лавровий вінець? (анкета).— К., 2010.— С. 213.

³⁷ Там же.— С. 272.

³⁸ Там же.— С. 78.

³⁹ *Гусляров Е. Н.* Есенін в жизни : Систематизированный свод воспоминаний современников.— М., 2004.— С. 618.

⁴⁰ *Мандельштам О. Э.* Полное собрание сочинений и писем : В 3 т.— М., 2010.— Т. 2.— С. 350.

⁴¹ *Пастернак Е. Б.* Борис Пастернак : Биография.— М., 1997.— С. 400.

⁴² *Parandowski J.* Petrarka.— Warszawa, 1956.— S. 160.

»⁴³. Поему «Мойсей» він створив, плетучи рибальські сіті⁴⁴. Академік Л. А. Булаховський розвивав свої задуми під час оперних вистав, серед яких особливо любляв «Травіату». Напевно, музичні ритми й перебіг сюжету поживлявали роботу наукової думки. За стіл мовознавець сідав уже з готовим композиційним рішенням, а в записи зазірав лише для того, щоб дібрати приклади⁴⁵. У видатного німецького фізика й фізіолога Г. Гельмгольца ідеї ніколи не народжувалися за письмовим столом, але охоче приходили, коли він бродив лісистими горами в сонячний день⁴⁶. Одна з найбільш відомих і продуктивних американських письменниць Дж. К. Оутс обдумує свої твори бігаючи підтюпцем. «Під час бігу, — зізнається вона, — душа літає разом з тілом. Здається, що в одному ритмі з ногами й коливанням рук у мозку пульсують незбагненні виквіти мови. У ці миті письменник-бігун наче несеться просторами й місцями своїх творів»⁴⁷.

Зовсім незвичне місце для роздумів було в Р. Декарта. Ще коли філософ навчався в коледжі, ректор дозволив йому (з огляду на слабке здоров'я) вранці лишпатися в ліжку. Тут хлопець міг готувати домашні завдання з математики й інших предметів. Перший із дарованих попусків викликав другий — можливість думати самостійно, самому визначати, що і як читати⁴⁸. Звичка міркувати лежачи настільки вкоренилася, що Р. Декарт не зраджував їй і в дорослому віці, коли його роздуми стосувалися складних наукових проблем. Уранішній спокій захоочував творче мислення, гру уяви, і філософ зізнавався, що саме в ці години до нього приходили найцінніші ідеї⁴⁹. Час від часу він підводився, щоб занотувати їх, а тоді знову лягав. Загалом проводив у ліжку до дванадцяти годин⁵⁰.

Читав Р. Декарт мало й здебільшого нашвидку. «Юнаком, — згадував учений, — стикаючись із відкриттями, які вимагали винахідливості, я прагнув, не читаючи автора, самому спробувати дійти до них»⁵¹. Він зазірав у кінець книжки, доходив суті відкриття, тоді відкладав її, не читаючи, й намагався зробити те саме відкриття за допомогою власних роздумів. Урешті зробив сумний висновок: «Більшість книг такі, що, прочитавши кілька рядків і переглянувши кілька малюнків, ти вже знаєш про них усе, тож решта вміщена в цих книгах лише для того, щоб заповнити папір»⁵².

Процес досліджень і спостережень вабив Р. Декарта більше, ніж викладення їх результатів на папері. У «Роздумах про метод» філософ зізнається у своїй схильності «ненавидіти ремесло написання книжок»⁵³. Нелюбу справу він відкладав аж на вечір. Бувало, в утомленого напруженою роботою мислителя думки починали плутатися й він засинав над незакінченим реченням⁵⁴. «Мій твір, — повідомляв Р. Декарт в одному з листів, — майже закінчено, лишається

⁴³ *Щурат В.* Франків спосіб творення // Спогади про Івана Франка. — Л., 1997. — С. 281.

⁴⁴ *Коцюбинський М. М.* Іван Франко // Коцюбинський М. М. Твори : В 2 т. — К., 1988. — Т. 2. — С. 338.

⁴⁵ Усна консультація Ю. Л. Булаховської та В. І. Ярмак (25 грудня 2014 р.).

⁴⁶ *Лебединский А. В., Франкфурт У. И., Франк А. М.* Гельмгольц. — М., 1966. — С. 131, 132.

⁴⁷ *Oates J. C.* To Invigorate Literary Mind, Start Moving Literary Feet // The New York Times. — 1999. — 18 July (www.nytimes.com/library/books/071999oates-writing.html).

⁴⁸ *Ляткер Я. А.* Декарт. — М., 1975. — С. 23.

⁴⁹ Виходячи із сучасних уявлень про перебіг творчого акту, можна припустити, що цінні ідеї випливали Декартові з підсвідомості. Досить часто це трапляється саме в період пробудження, коли психіка переходить зі стану сну до бадьорості.

⁵⁰ *Clarke D. M.* Descartes : A Biography. — New York, 2006. — P. 318.

⁵¹ *Декарт Р.* Сочинения : В 2 т. / Пер. с лат. и франц. — М., 1989. — Т. 1. — С. 573.

⁵² Там же.

⁵³ *Декарт Р.* Міркування про метод / Пер. з фр. — К., 2001. — С. 78.

⁵⁴ *Асмус В. Ф.* Декарт. — М., 1956. — С. 86–87.

тільки дещо виправити й переписати його; оскільки мені вже не треба вносити в нього жодних думок, праця мене так обтяжує, що якби я три роки тому не пообіцяв Вам надіслати твір наприкінці цього року, то навряд чи закінчив би його»⁵⁵. Утім, біографи вважають, що Декартове зізнання в нелюбові до письменництва було або містифікацією, або виявом скромнощів. В усякому разі саме він став одним з «батьків» того прозоро-вишуканого стилю, яким пізніше так уславилася французька література.

В іншого філософа, уродженця Києва М. О. Бердяєва творчий процес теж тривав безперервно. Дружині він зізнавався: «Я скрізь: у лісі, в кіно — продовжую внутрішню роботу... Робота ця в мені ніколи не припиняється, і часто найважливіші думки приходять до мене в голову цілком незалежно від жодних зовнішніх умов»⁵⁶. Одного разу він писав якийсь лист і раптом серед фрази спинився: «Треба записати думку, яка прийшла мені для нової книги!»⁵⁷. Бувало, вранці ділився задумом написати статтю на певну тему, тоді прямував на пошту, а повернувшись, казав: «Стаття вже повністю закінчена в мені, лишається тільки написати» або так: «Відірвався від столу. Іду вулицею і стільки думок у голові, що боюся втрачу, поки сяду писати!»⁵⁸. І хоч учений нарікав на свою «діряву» пам'ять, яка «все забуває і плутає», при створенні книжок вона ніколи не зраджувала. Напевно тому, що була повністю скерована на творчість, а до повсякденного життя була мало пристосована.

Пишучи чергову книжку, Бердяєв уже виношував наступну. На відміну від Р. Декарта, писання його ніколи не втомлювало, бо цей процес, за його ж словами, відбувався не свідомо, а позасвідомо. Щоразу, коли книжка остаточно дозрівала, він робився внутрішньо неспокійним і не заспокоювався доти, доки не починав писати⁵⁹. Філософ буквально накидався на папір, черкав так швидко, що навіть ніколи було перевіряти цитати (наводив їх по пам'яті). Книжку зазвичай писав не спиняючись і до кінця. Це була щоденна потреба: «Я сьогодні ще жодного разу не присів за стіл і нічого не написав. Це такі тортури, так кортить мерщій за письмовий стіл!»⁶⁰.

М. О. Бердяєв, як мало хто з філософів, умів писати просто про складне. Стиль його яскравий і афористичний. Але в його доробку ми не знайдемо якихось викінчених теорій. Він не завжди обтяжував себе навіть пошуком переконливих аргументів, за що був критикований сучасниками⁶¹. Утім, філософ і сам визнавав: «Мое мислення інтуїтивне, в ньому немає дискурсивного розвитку думки. Я нічого не можу до ладу розвинути й довести»⁶². Схоже, мислитель і не прагнув систематичності — просто виливав на папір свій духовний досвід.

Поряд з блискучими сторінками в бердяєвських творах трапляються й стильові огріхи (неясності, повтори, багатослівні пасажі). Він не любив повертатися до написаного, навіть не вчитував версток. Казав, що не може робити цього фізично: думки так швидко приходили йому в голову, що він заледве встигав їх

⁵⁵ Цит. за: *Фишер К.* История новой философии : Декарт / Пер. с нем.— СПб., 1994.— С. 226.

⁵⁶ *Бердяева Л.* Профессия: жена философа.— М., 2002.— С. 37.

⁵⁷ Там же.— С. 189.

⁵⁸ Там же.— С. 44, 151.

⁵⁹ Там же.— С. 76.

⁶⁰ Там же.— С. 27.

⁶¹ Пор. оцінку В. В. Розанова: «Автор высказывает, а не доказывает. Слышим проповедника, но не видим философа» (*Розанов В. В.* Новая религиозно-философская концепция Н. Бердяева: «Смысл творчества. Опыт оправдания человека» // Бердяев Н. А. Pro et contra : Антология.— СПб., 1994.— Кн. 1.— С. 262).

⁶² *Бердяев Н. И.* Самопознание.— М., 1990.— С. 79.

записувати. Вихід нової книжки не надто тішив філософа: йому здавалося, що книга вже застаріла й багато що варто було б написати інакше⁶³. На вмовляння дружини перепочити М. О. Бердяєв щоразу відповідав: «Для мене найкращий відпочинок, найкраще заспокоєння це — сидіти за столом і писати»⁶⁴. Він і помер за столом, як солдат на посту. Незадовго до того зізнався: «І якщо мене спитати, як я уявляю собі рай, то, звичайно, сидіти біля письмового столу!»⁶⁵.

Якщо зважити на чималу кількість публікацій, З. Фройдові теж ніколи не доводилося примушувати себе писати. Проте, на відміну від М. О. Бердяєва, писав він не щодня. Цьому передували періоди сформування ідей, які випливали з численних вражень, одержаних від бесід з пацієнтами. Маючи хорошу пам'ять і організований розум (*orderly mind*), учений вправно систематизував величезний фактаж, паралельно намічаючи побудову майбутнього твору⁶⁶. Цікаво, що найкращі свої праці він створив тоді, коли нездужав або почувався зле. Робота за письмовим столом — його «ліки» від поганого настрою й розпуки. Рух пера бадьорив і освіжав його розум. Щодо одного місця в книжці «Глумачення сновидінь» З. Фройд визнав: «Стиль тут кепський, бо я надто добре почувався фізично; щоб добре писати, мені треба бути трохи нещасним»⁶⁷. Писав учений швидко й без чернеток. Тексти ніколи не переписував і не редагував, вважаючи це забарною, малопотрібною справою. Великої потреби в редагуванні справді не було, адже думки відразу лягали на папір у строгому й лаконічному вигляді. Майже завжди йому вдавалося знайти потрібні слова для опису сновидінь та інтимних переживань своїх клієнтів і при цьому не вийти за межі наукового стилю.

«Нічого геніального, що мені приписують, у мені немає», скромно зізнавався І. П. Павлов. І пояснював: «Просто я безперервно думаю про свій предмет, цілком зосереджений на ньому, тому й отримую позитивні результати. Будь-хто на моєму місці, якби вчиняв так само, став би геніальним»⁶⁸. Обмірковуючи важливу проблему, видатний фізіолог міг тримати мозок у напруженому стані годинами, а іноді — місяцями й роками⁶⁹. Саме тому не поспішав публікувати результати дослідів. Назва його праці «Двадцятирічний досвід об'єктивного вивчення вищої нервової діяльності (поведінки) тварин» говорить сама за себе. У посвяті до видання «Лекції про роботу великих півкуль головного мозку» автор зазначив, що вона теж «плід невідступного двадцятип'ятирічного думання»⁷⁰.

І. П. Павлов полюбляв міркувати вголос, обкатуючи свої ідеї на співробітниках. Нині цей метод називають «мозковим штурмом», а він називав «розпустити фантазію». «Дивне почуття охоплювало слухачів, — згадував один з павловських учнів. — Здавалося, що весь творчий процес відбувається на очах, наче під скляним ковпаком. До важливих узагальнень підносилися його розум у ці хвилини... Створювалася струнка будова висновків, логічно виведених із критично розглянутих фактів. Ланки, де чогось бракувало, доповнювалися новими експериментами. Застаріле викидалося геть без жодного жалю»⁷¹. Учений охоче

⁶³ Волкогонова О. Д. Бердяев.— М., 2010.— С. 300–301.

⁶⁴ Бердяева Л. Знач. праця.— С. 151.

⁶⁵ Там же.— С. 198.

⁶⁶ Jones E. Sigmund Freud: Life and Work : In 3 vols.— London, 1953.— Vol. 1.— P. 37.

⁶⁷ Ibid.— P. 380.

⁶⁸ Цит. за: И. П. Павлов в воспоминаниях современников.— Ленинград, 1967.— С. 180.

⁶⁹ И. П. Павлов. Pro et contra (к 150-летию со дня рождения) : Антология.— СПб., 1999.— С. 368.

⁷⁰ Павлов И. П. Лекції про роботу великих півкуль головного мозку / Пер. з рос.— К., 1952.— С. 9.

⁷¹ Цит. за: И. П. Павлов в воспоминаниях современников...— С. 20.

вислуховував зауваги колег, сподіваючись почути ті аргументи, які йому самому не спадали на думку. Поступово ідея виформовувалася й набувала закінченого вигляду.

Одночасно формувалася й текст майбутньої публікації. Річ у тім, що І. П. Павлов не дуже полюбляв сидіти над чистим аркушем — статті, доповіді, листи він не писав, а диктував секретарям⁷². Напевно, в сприйнятті й обробці інформації провідним у нього був не зоровий (як у більшості), а слуховий аналізатор. Попри це павловські тексти ніколи не були багатослівними чи розпливчастими, незмінно відзначалися жвавістю й емоційністю — їх читали як белетристику. Манерою викладу він нагадував більше французького вченого з його легкістю, ніж німецького з його ґрунтовними, але втомливими описами⁷³. Перекладені основними західноєвропейськими мовами, праці І. П. Павлова здобули світове визнання, про що свідчить присудження йому Нобелівської премії (1904).

Серед сучасних науковців метод писання «в голові» практикує відомий український мовознавець Г. П. Півторак. Навіть зібравши всі факти й узгодивши різномірний матеріал, братися за перо він не поспішає. Учений ще довго вибудовує композицію, обмірковує деталі, розставляє смислові акценти, дбає про доказовість і повноту викладу, ретельно формулює висновки. І коли твір остаточно сформовано, коли первісна суміш думок перетворюється на логічну, зв'язну й завершену цілість, лише тоді починає писати — без закреслювань і перестановок. «Такий стиль роботи забирає чимало часу, — зізнається вчений. — Зате замість створювати кілька варіантів, як це роблять, наприклад, деякі письменники, я відразу маю перший і єдиний варіант. Потім іноді доповнюю його новими ідеями, кращими формулюваннями, але ніколи він не зазнає кардинальних змін»⁷⁴.

Отже, істотна перевага методу писання «в голові» — готовий текст, який уже не треба переробляти. Усе відшліфоване, усе відлите в абсолютно викінчену форму, все стоїть на своїх місцях. Завдяки попередньому продумуванню композиція виходить строго співмірною й монолітно-завершеною. Проте, якщо раптом виникне необхідність істотно доповнити твір, ця перевага може обернутися на недолік, адже така композиція не дуже охоче «впускає» у своє лоно додаткові вставки. Щоб не порушити тематичну й логічну послідовність, щоб зберегти пропорції, доводиться перебудовувати абзаци, а часом навіть переписувати текст. Крім того, цей метод роботи вимагає від автора твердої пам'яті, вміння гранично зосереджуватися, міцно тримати в уяві тему роздумів, подумки оперувати великими шматками тексту. Погодьмося, до снаги це далеко не кожному!

Дехто ставав «письменником голови» не з власної волі. Так, геніального математика й фізика Л. Ейлера в розквіті творчих сил спіткало лихо: у 28 років він утратив праве, а в 59 — ліве око (далася взнаки напружена робота, зокрема креслення складних карт, при вродженій слабкості зору). Але сліпота не зменшила працездатності. Навіть навпаки: зовнішні враження почали менше відволікати вченого від наукових роздумів.

Феноменальна пам'ять і багата уява, якими був обдарований Л. Ейлер, дозволяли йому легко концентрувати увагу. Сучасники згадували, що свої безсмертні твори він міг писати з дитиною на коліні або з кішкою на спині. Його голова завжди була сповнена думок, безперервний потік нових ідей швидко

⁷² Асратян Э. А. Иван Петрович Павлов. — М., 1974. — С. 82.

⁷³ И. П. Павлов. Pro et contra... — С. 303.

⁷⁴ Григорій Петрович Півторак : Біобібліографія до 75-річчя. — К., 2010. — С. 53–54.

витісняв старі. Одного разу Л. Ейлер навіть мусив залишити концерт, щоб удома в спокійній обстановці записати нове відкриття⁷⁵.

Ці виняткові здібності допомогли осліпшому математикові не поставити хрест на своїй науковій кар'єрі. Всі наступні роки — аж до самої смерті — помічники читали Л. Ейлерові математичну літературу, він шляхом громіздких розрахунків розв'язував в умі проблему, а тоді диктував хід її рішення. Наступного ранку йому читали проект майбутнього твору, він робив корективи, а ще за кілька днів затверджував рукопис до друку⁷⁶. Бібліографія «сліпого» періоду перевищує 350 назв обсягом 8 тис. сторінок — це майже половина його доробку. У середньому Л. Ейлер робив одне відкриття на тиждень⁷⁷.

Пізні ейлерівські тексти зберігали глибину і ясність ідей, точність формулювань, послідовність викладу. За формою його диференційні та інтегральні числення були настільки досконалі, що біографи запровадили щодо них поняття «краса» — чи не вперше в історії математики. Відзначають і факт ущільнення змісту: 56 його праць 1776 року займають 1000 сторінок — стільки ж, скільки 19 праць 1751 року⁷⁸. Це могло бути наслідком як підвищення професійного рівня, так і необхідності мислити без паперу. Л. Ейлер дотепер лишається найпродуктивнішим математиком в історії людства й одним з найвидатніших учених усіх часів.

Видатний російський філософ і філолог О. Ф. Лосев, потрапивши в сталінський концтабір, мусив переписувати папери при тьмяному світлі гасниці. Сумним наслідком стала важка хвороба очей, що позбавила його змоги читати й писати. Ученому нічого не лишалося, як створювати свої численні праці в пам'яті. Упродовж ночі він обмірковував зміст, а на завтра диктував секретареві денну норму (7–10 сторінок машинопису). Надиктоване було настільки злагодженим і відшліфованим, що рукопис відразу можна було нести у видавництво⁷⁹. На запитання, чи не втомлює його така робота, О. Ф. Лосев відповідав, що справжня складність полягає не в тому, що треба диктувати, а в тому, що він мусить продумувати тему в усіх деталях і до самісінького кінця. «Багато хто дивується, як це я можу диктувати важкий текст прямо начисто. А дивуватися тут нічому, якщо взяти до уваги властивий мені натиск і постійний, сказати б, потік мислення»⁸⁰. Схоже, втрата зовнішнього зору була компенсована загостренням зору «внутрішнього»⁸¹.

У 55 років сліпота спіткала й відомого аргентинського письменника Х. Л. Борхеса. Відтоді оповідання та сонети він мусив створювати суто в голові⁸². Подумки писав чернетки, а те, що диктував, було вже п'ятим чи шостим варіантом. Утрату зору письменник сприйняв не як трагедію, а як дар і навіть знаряддя праці: незрячість неабияк стимулювала творчу уяву (одна з його книг звалася «Похвала темряві»). Замість утраченого видимого світу майстер створив світ уявний, у якому розгорталися події всіх його наступних творів. «Писати, —

⁷⁵ *Тиле Р.* Леонард Эйлер / Пер. с нем.— К., 1983.— С. 165.

⁷⁶ Там же.

⁷⁷ Там же.— С. 8.

⁷⁸ Там же.— С. 145.

⁷⁹ *Тахо-Годи А.* Лосев.— 2-е изд., испр. и доп.— М., 2007.— С. 169, 221, 342.

⁸⁰ *Лосев А. Ф.* Дерзание духа.— М., 1989.— С. 297.

⁸¹ Згадаймо, до речі, що інший філософ Демокрит, за легендою, під кінець життя теж осліп. Але не внаслідок нещасного випадку, а свідомо: випалив собі очі сонячним промінням, зосередивши його на блискучій поверхні щита. Філософ уважав, що вигляд зовнішнього світу заважає йому мислити абстрактно, адже найвищу істину можна осягнути лише розумом (*Виц Б. Б.* Демокрит.— М., 1979.— С. 36).

⁸² *Борхес Х. Л., Феррари О.* Новая встреча. Неизданные беседы / Пер. с исп.— СПб., 2004.— С. 17.

вважав він, — це в певному сенсі бачити сни, мріяти, й письменник має прагнути до того, щоб просто мріяти»⁸³. Х. Л. Борхес уславився творами невеликого обсягу: можливо тому, що, на відміну від О. Ф. Лосева, боявся загубитися в хаосі думок і варіантів, адже можливості пам'яті не безмежні.

В авторів третьої групи процес народження й сформування твору відбувається переважно на папері. Щойно з'явилася думка — її відразу записують, причому в довільній формі й без жодного редагування. Поступово записів більше, проступають загальні контури твору, вимальовується суть, деталізується зміст. Але автор усе одно не дбає ні про чіткість формулювань, ні про викінченість фрази. І лише коли нотаток нагромаджується достатня кількість, автор їх композиційно упорядковує й починає «ліпити» текст. Причому переобляє й переписує його доти, доки не доведе до цілковитої досконалості.

На перший погляд може здатися, що такі автори — назвемо їх «письменниками паперу» — все записують, бо бояться сполохати цінну думку, забути вдалу знахідку. Адже недаремно кажуть: найгірший олівець кращий за найкращу пам'ять. Або, знову-таки пошлемося на пораду В. Шекспіра, «Все те, що може пам'ять розгубити, / Цим білим аркушам віддай на схов»⁸⁴. Усе це так, але причина може полягати і в іншому. Напевно, цей спосіб текстотворення впливає з необхідності *розвести в часі процеси думання та писання, бо кожен з них вимагає особливої зосередженості*. «Процес писання, — свідчив П. Й. Панч, — досить складний і вередливий. Іноді думки напливають з такою хуткістю, що письменник не встигає їх записувати, а тому при такому збудженні треба не зупинятися часом над незграбністю фрази чи відсутністю потрібного слова. Це легко зробити потім»⁸⁵. Отже, коли автор виношує задум, він значно краще уявляє собі, *що він хоче сказати, ніж те, як це має бути сказано*.

У зв'язку з цим Л. М. Толстой вивів у своєму щоденнику «алгоритм»: «Пиши: 1) начорно, не обдумуючи місця й правильності вираження думок; 2) один раз переписуй, викреслюючи все зайве й даючи справжнє місце кожній думці, і 3) один раз переписуй, виправляючи всі неправильності висловів»⁸⁶. Насправді ж автор «Війни і миру» переписував далеко більше — за деякими відомостями, до дванадцяти разів і, здавалося б, цілком завершені розділи, а тоді ще й надсилав телеграми в друкарню з проханням замінити якесь слово⁸⁷. «Йому, — відзначав М. К. Гудзій, — не шкода було ні змарнованої праці, ні часу, коли те, що вийшло з-під пера, не вдовольняло його авторської вимогливості, і він безжально відкидав зроблене, щоб робити наново»⁸⁸. Утім, якщо зважити на кінцевий результат, переписуючи твори, класик більше дбав про їхній художній рівень, ніж про легкість сприйняття. Його стиль, скажемо відверто, так і залишився важким, багатослівним, шерехатим, особливо на тлі стилю таких майстрів, як М. В. Гоголь і А. П. Чехов.

Багатьом іншим класикам — прихильникам методу переписувань усе ж вдавалося досягти бажаного. Уже згадуваний Г. Флобер був і залишається одним з найкращих французьких стилістів. Про те, що стояло за його успіхом, свідчить хоч би оце зізнання: «Для того, щоб написати півтори сторінки, я викреслив два-

⁸³ Там же. — С. 18.

⁸⁴ Шекспір В. Твори : В 6 т. / Пер. з англ. — К., 1986. — Т. 6. — С. 657.

⁸⁵ Панч П. Й. Твори : В 6 т. — К., 1983. — Т. 6. — С. 407.

⁸⁶ Толстой Л. Н. Полное собрание сочинений : В 90 т. — М. ; Ленинград, 1937. — С. 294.

⁸⁷ Наживин И. Ф. Неопалимая купина: Душа Толстого. — Тяньцзинь, 1936. — С. 127.

⁸⁸ Гудзій Н. К. Лев Толстой : Критико-биограф. очерк. — 3-е изд., перераб. и доп. — М., 1960. — С. 184.

надцять»⁸⁹. А ось В. С. Стефанік, що також уславився як блискучий стиліст, коли працював, нічого не креслив, а щоразу шматував аркуш і брав новий: «Щоб заповнити одну сторінку, Стефанік потребував не раз десяток чи й більше білих листків. Літературно обробленою сторінкою вважав таку, на якій не було ніяких плям»⁹⁰.

Не всі визнавали підготовчу роботу з чернетками. А. Шопенгауер із властивим йому сарказмом повчав: «Перо для мислення — те саме, що й палиця для ходьби. Як легка хода обходиться без палиці, так і для досконалого мислення не потрібен папір. Лише коли починаєш старіти, охоче берешся й за палицю, й за перо»⁹¹. І все ж чорнові записи потрібні: вони полегшують і пришвидшують роботу, допомагають досягти послідовності викладу, ідейного багатства та фактичної насиченості твору.

Навіть такий велетень філософії, як І. Кант, мав звичку будь-яку свою думку заносити на папір. Нові ідеї приходили до нього не лише за роботою, а й увечері, під час легкого читання (тоді вчений нотував їх на заздалегідь приготованих аркушах) або ж на прогулянці (тоді сідав на лаву й писав на першому-ліпшому папірці, хоч би й на рахунок від крамаря). У кантівському архіві дослідники виявили різні записи: і суто побутові, позбавлені наукового чи літературного значення, і такі, що вражають глибинними філософськими прозріннями. Є влучні афоризми, є доповнення до вже завершених і нотатки для майбутніх творів⁹².

Свою теорію пізнання І. Кант виношував десятиліттями. Коли вона остаточно викристалізувалася, зміг викласти її системно й послідовно. Прикметно, що філософ не належав до тих, хто віддає в друк сирі рукописи. Він усе шліфував і уточнював і, лише опрацювавши текст як ціле, наважувався на публікацію. Та все ж читати І. Канта важко. Мало кому, писав А. В. Гулига, стане терпіння продиратися крізь речення в кільканадцять рядків, що рясніють заувагами, застереженнями, поясненнями, нагадуваннями, примітками в дужках і без дужок, у тексті й під текстом⁹³. У філософських колах переповідають бувальщину. Одного разу І. Кантові поскаржився його однокашник-банкiр: «Мені бракує пальців читати твої тексти!». «Як це?», здивувався вчений. Виявилось, в його трактатах так багато вставних і умовних речень, що, аби їх усі запам'ятати, бідний банкiр мусив загинати пальці. Але пальці закінчувалися ще до того, як він доходив до кінця сторінки⁹⁴. Кантівські тексти, при всій їхній ґрунтовності, з комунікативного погляду навряд можна визнати досконалими. Літературному стилю видатний мислитель міг би приділяти більше уваги. Погодьмося із сучасним німецьким філософом С. Нейманом: «...Невміння писати у сполученні з його неперевершеною здатністю мислити лишило нащадкам неявище, але стійке враження, що глибоко мислити й добре писати — речі начебто несумісні»⁹⁵.

Зі спогадів сучасників про І. Ньютона вимальовується портрет класичного інтроверта: завжди зосереджений чоловік, ніколи не посміхався, замислювався над усім, що його оточувало, годинами міг сидіти мовчки, охоплений глибокими роздумами. Коли ходив, занурений у себе, кімнатою, натикався на меблі. Сидячи в трапезній, ні з ким із сусідів не розмовляв, відсторонено дивився поперед себе, й, бувало, наїдки прибирали зі столу ще до того, як він устигав щось з'їсти.

⁸⁹ Флобер Г. Собрание сочинений : В 5 т. / Пер с фр.— М., 1956.— Т. 5.— С. 443.

⁹⁰ Шевчук В. О. Знач. праця.— С. 334.

⁹¹ Шопенгауер А. Собрание сочинений : В 6 т. / Пер. с нем.— М., 2001.— Т. 5.— С. 393.

⁹² Гулига А. В. Кант.— 2-е изд.— М., 1981.— С. 69.

⁹³ Там же.— С. 201.

⁹⁴ Beck L. Wh. Commentary on Kant's Critique of Practical Reason.— Chicago, 1960.— P. 4.

⁹⁵ 100 етюдів о Канте.— М., 2005.— С. 159–160.

Одного разу, запросивши додому гостей, пішов у комірчину по вино, аж тут його раптом осяяла якась ідея — він помчав у кабінет і до гостей уже не повернувся⁹⁶.

Хоч І. Ньютон міг тримати в голові проблему, яка його цікавила, днями й навіть місяцями, усе ж не гребував нотатками. Працюючи в хімічній лабораторії, часто підбігав до столу і, навіть не присідаючи, записував нову думку⁹⁷. Для дослідів було потрібне відкрите полум'я, і в лабораторії час від часу спалахували пожежі, які безжально знищували дорогоцінні чернетки. Але вчений настільки методично записував і переписував їх, що йому не важко було відновити втрачене.

Наявність численних записів наводить на думку, що І. Ньютон складав свої твори більше на папері, ніж у голові. У рукопису він міг перекреслити речення, додати уточнювальну фразу, замінити цілий шматок, вставити новий фрагмент. Тексти геніального вченого наскільки точні, настільки й аскетичні (без жодних риторичних прикрас), мало навіть прикметників. Ця манера викладу лягла в основу наукового стилю, що згодом сформувався в англійській та інших європейських мовах.

Серед природознавців прибічником чернеток був Ч. Дарвін. В автобіографії він згадував, як формувався його літературний хист: «Колись я мав звичку обмірковувати кожне речення, перш ніж записати його. Але вже кілька років дійшов висновку, що можна заощадити час, якщо записувати чимшвидше цілі сторінки, хай навіть і корявим почерком, зі скорочуванням слів, а потім осмислено виправляти їх. Накладані в такий спосіб фрази часто виявляються кращими, ніж ті, які я міг би написати, попередньо обдумуючи їх»⁹⁸. Врешті у видатного біолога усталився такий стиль роботи: «Спершу накидаю сирий начерк на двох-трьох сторінках, потім — начерк докладніший, де кілька слів або навіть одне слово замінюють цілий роздум чи низку фактів. Згодом кожний з цих заголовків розширюється й часто видозмінюється, і вже тоді я починаю писати розгорнуто»⁹⁹.

Кількаразове переписування на перший погляд здається марудною, мало-потрібною справою. Проте це не зовсім так. Адже пишуть не лише задля оприлюднення думок: «Це і своєрідна критична операція, яка виявляє логічні неув'язки, методологічні вади, теоретичні прорахунки. Ідея, що в момент народження здавалася блискучою, після викладу на папері може сильно потьмяніти»¹⁰⁰. Виклад думок допомагає чіткіше впорядкувати їх, повніше оглянути нагромаджені факти, глибше усвідомити проблему й навіть знайти краще її вирішення.

Для багатьох прибічників цього методу первинним «знаряддям» був клаптик паперу. Згадує П. А. Загребельний: «Я... сидів у Спільці, на всіляких засіданнях, висиджував на сесіях Верховної Ради, мешкав у готелях, їздив за кордон, де я тільки не був, але весь час у голові в мене однаково йшла робота над моїм романом... Тоді я діставав з кишені клаптик паперу, записував цю думку і знову ховав. Приходив додому і клав у папку. Так я робив чернетки до всіх своїх романів. Потім, коли чернеток збиралося кілька кілограмів, я вже починав відчувати, що далі чекати не можна — треба сідати й писати. Я брав відпустку за свій рахунок, сидів день і ніч, писав — працював по 16, по 18 годин на добу»¹⁰¹.

⁹⁶ Карцев В. П. Ньютон. — М., 1987. — С. 241–242.

⁹⁷ Кузнецов Б. Г. Ньютон. — М., 1982. — С. 80.

⁹⁸ Darwin Ch. The Autobiography of Charles Darwin. — Auckland, 2009. — P. 97.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Лук А. Н. Психология творчества. — М., 1978. — С. 35.

¹⁰¹ Загребельний П. Думки наррозхрист. 1974–2003. — 2-е вид., доп. — К., 2008. — С. 19.

Коли ж у процесі роботи над композицією перед «письменниками паперу» поставала необхідність перерозподілити текстовий матеріал, їм доводилось озброюватися ножицями. Так учиняв, наприклад, А. Франс, про що дізнаємося зі спогадів його літературного секретаря: «Кожна сторінка була пошкрябана, переправлена, пошматована ножицями... Він без кінця правив, переставляв фрази, знаходив нові переходи, розрізав свої аркуші на якісь чудернацькі фігури, ставив на початку те, що було наприкінці, змащував усе клеєм. Деякі вже завершені частини були переписані знову, а тоді перероблені вісім-десять разів у коректурах»¹⁰².

Схожою була й письменницька кухня Ю. І. Яновського. Скрізь і завжди він брав із собою блокноти, куди занотовував слова, фрази, короткі діалоги — тобто все найцікавіше з почутого серед людей. Потім сторінки блокнота письменник розрізав на тонкі смужки, з яких, уже за письмовим столом, готував матеріал для майбутнього твору. Коли план остаточно вимальовувався, на столі з'являвся стосик чистого паперу — Ю. І. Яновський починав писати¹⁰³.

Відомий англійський соціолог і філософ XIX ст. Г. Спенсер теж багато випишував, а композицію формував... на підлозі. Розкладав перед собою півколом великі аркуші й на кожному писав назву розділу. Тоді брав свої численні нотатки та вирізки (які називав «купою неотесаного каміння») і розподіляв їх поміж аркушами відповідно до змісту. Якщо якийсь факт не вкладався в тему — з'являвся новий аркуш-розділ. Учений перекладав аркуші доти, доки між розділами не виникав послідовний, логічно вмотивований зв'язок. У межах кожного розділу теж групував факти: шукав порядок, у якому вони мали йти в тексті¹⁰⁴.

Свої великі праці К. Маркс теж створював на основі виписок, нотаток і конспектів. Причому процес породження тексту відбувався в нього в кілька етапів. Визначившись із темою майбутнього твору, він починав збирати матеріал. Спершу начитував літературу, випишував цитати¹⁰⁵, а особливо важливі публікації конспектував, супроводжуючи власними коментарями. У міру заглиблення в тему конспектування переростало у виклад власними словами, кількість коментарів більшала, дедалі частіше траплявся критичний аналіз, з'являлися попередні узагальнення та перші формулювання основних положень. По суті, конспект був перехідною ланкою від збору матеріалів до формування змісту й написання власного тексту¹⁰⁶.

Далі всі виписки та коментарі систематизувалися тематично. З них К. Маркс черпав потрібну «сировину», коли складав чернетки праць. У чернетках удосконалював і остаточно визначав композицію твору, перевіряв, чи лягають відібрані частини в загальну картину твору. Щоб досягти найбільш повного й чіткого викладу, найважливіші праці К. Маркс робив у кількох варіантах. Причому попервах більше дбав про зміст, ніж про літературне опрацювання. Це добре видно зі слів Ф. Енгельса, який після смерті свого сподвижника скомпонував із чернеток другий і третій томи «Капіталу»:

«Головна маса матеріалу, хоч і була здебільшого опрацьована по суті, але не оброблена стилістично; матеріал викладений такою мовою, якою Маркс звичайно складав свої виписки: недбалий стиль, фамільярні, часто грубо-гумористичні вислови та звороти, англійські та

¹⁰² Gsell P. *Propos d'Anatole France*. — Paris, 1921. — P. 68.

¹⁰³ Цалук С. М., Селігей П. О. Тасмніці письменницьких шухляд: Детективна історія української літератури. — 2-е вид. — К., 2011. — С. 212

¹⁰⁴ Spencer H. *An Autobiography* : In 2 vols. — New York, 1904. — Vol. 2. — P. 325–326.

¹⁰⁵ У Марксовому архіві збереглося 180 зошитів таких питат (*Рябов Ф. Г., Соколов И. В.* «Трудиться для человечества...») (Как работал Карл Маркс). — М., 1984. — С. 28).

¹⁰⁶ Там же. — С. 34.

французькі технічні назви, часто цілі фрази і навіть сторінки по-англійськи; це — запис думок у тій формі, в якій вони в тому чи іншому випадку розвивалися в голові автора. Поряд з окремими, ґрунтовно викладеними частинами, інші, не менш важливі, тільки намічені; фактичний матеріал для ілюстрацій зібраний, але ледве згрупований, не кажучи вже про обробку; в кінці розділу, прагнувши швидше перейти до наступного, Маркс часто ставив лише кілька уривчастих фраз, які намічали розвиток думки, залишений тут незакінченим; нарешті, відомий по черк, розібрати який часом не міг сам автор»¹⁰⁷.

Останній етап — створення чистового варіанту. Оскільки весь матеріал був уже відібраний і згрупований, писав К. Маркс напрочуд швидко (по 2 аркуші за місяць)¹⁰⁸. Але, вічно невдоволений собою, щоразу вважав, що стилістично виклад не дотягує до рівня задуму, а тому немилосердно правив рукопис, вносячи все нові й нові зміни¹⁰⁹. За словами П. Лафарга (зятя К. Маркса), «Для нього була нестерпна думка з'явитися перед публікою з річчю, не доопрацьованою до кінця»¹¹⁰. Кожне речення він старанно відточував, домагаючись чіткості та ясності. Про саморедагування «Капіталу» лишив таку згадку: «Справа дуже швидко посувалася вперед, бо мені, звісна річ, приємно вилізувати дитя після таких тривалих пологових потуг»¹¹¹.

Науковий текст може постати не лише з виписок та нотаток, а й з матеріалів лекцій. Це стосується, наприклад, усіх основних праць О. О. Потєбні. Власне, він не так читав лекції, як бесідував зі студентами, бо монолог з кафедри вважав штучним і таким, що не відповідає завданням освіти. Не давати готові знання, а навчати думати — таким було його викладацьке кредо. Будучи вже маститим ученим, О. О. Потєбня домігся права викладати курси на свій вибір. Зазвичай вони відповідали якомусь розділу його майбутніх публікацій. За словами Д. І. Яворницького, професор попередньо ніколи не «наводив штиля» й будував лекції як імпровізації: «...Приносив із собою тільки цілу купу всякого шпартгалля і потім, сівши на кафедру і розклавши його перед себе, тут же, на очах слухачів, і творив усю лекцію»¹¹². Наступного року читав уже новий курс, а торішній готував до друку. Звідси своєрідність стилю: громіздкість потєбнянських фраз зумовлена прагненням якнайточніше передати зміст. З іншого боку, його думки часто звучать як недомовлені: «Автор ніби дає своєму читачеві тези, стимулюючи його до докладніших роздумів у визначеному напрямку, збуджуючи творчі сили та спостережливість уявного співрозмовника»¹¹³.

Увечері родина збиралася в затишній вітальні, дружина сідала до рояля, а Олександр Опанасович під звуки музики начисто переписував накидані вдень рядки¹¹⁴. Утім, робота творчої думки не спинялася ні на мить, і на берегах рукопису все одно з'являлися доповнення. Перекладаючи Гомерову «Одіссею» українською, О. О. Потєбня не обмежувався одним словом чи виразом, а добирав кілька синонімів, які дописував над рядком. Очевидно, розраховував відібрати найкращий варіант при остаточному редагуванні¹¹⁵.

На жаль, далеко не все, про що говорив наш геніальний мислитель на лекціях і в інших виступах, занесено на папір. Не збереглася, наприклад, його зна-

¹⁰⁷ Маркс К., *Енгельс Ф.* Твори : У 50 т. / Пер. з 2-го рос. вид. — К., 1964. — Т. 24. — С. 3.

¹⁰⁸ Рябов Ф. Г., *Соколов И. В.* Знач. праця. — С. 42.

¹⁰⁹ *Аттали Ж.* Карл Маркс: Мировой дух / Пер. с фр. — М., 2013. — С. 101.

¹¹⁰ Воспоминания о К. Марксе и Ф. Энгельсе : В 2 ч. — М., 1988. — Ч. 1. — С. 150.

¹¹¹ *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения : В 50 т. — 2-е изд. — М., 1963. — Т. 31. — С. 150.

¹¹² *Яворницький Д. І.* Спогади про вчителя // Наукова спадщина О. О. Потєбні в контексті сучасності. — К., 2008. — С. 53.

¹¹³ *Франчук В. Ю.* Олександр Опанасович Потєбня. — К., 2012. — С. 259–260.

¹¹⁴ Там же. — С. 175–176.

¹¹⁵ Там же. — С. 274.

менита доповідь про Т. Г. Шевченка, прочитана в Харківському історико-філологічному товаристві 18 березня 1881 р. «Якби можна було, — зазначав В. І. Харцієв, — зібрати всі ці розмови, то вийшло б щось на кшталт “Розмов Гете”, що їх записав Еккерман, з тією лише різницею, що думки Потебні про мистецтво, поезію, народність, моральні принципи були точніші, певніші й науковіші за гетевські»¹¹⁶.

В. І. Вернадський писав твори на підставі лекцій, доповідей і щоденників. Головні ідеї зародилися в нього ще замолоду. Зазвичай він обмірковував їх на прогулянках, у поїздах, причому досить тривалий час («Над ними думаю й до них постійно повертаюся десятки років»¹¹⁷). Свої теорії вчений розвивав, поглиблював і багатократно переробляв, узгоджуючи з новими емпіричними фактами. У листі нареченій описував, як працює його думка: «Узагалі з моєю головою коїться щось дивне, вона так легко фантазує, настільки сповнена безперервної роботи, як давно-давно не було. Хвилини, коли ти обмірковуєш ті чи ті питання, коли поєднуючи відоме вже нині, прагнеш зв'язати ці дані, знайти спосіб проникнути глибше й далі в будову речовини, у такі хвилини переживаєш якийсь особливий стан, це справжній екстаз»¹¹⁸.

У 21 рік майбутній учений заніс у щоденник: «Я наважився викладати на папері думки, щоб хоч трохи більш систематично думати»¹¹⁹. Жанр щоденника приваблював В. І. Вернадського тим, що давав змогу нотувати роздуми стисло, уривчасто, без певного порядку. Він уважав, що саме така форма запису, як і свобода у виборі тем, найбільше відповідають природному ходу мислення науковця¹²⁰. Виявилось також, що регулярні записи виробляють звичку прояснювати власні думки й точніше викладати їх¹²¹.

Написане В. І. Вернадський доопрацьовував неодноразово: «Закінчив чернетку вступного розділу — але він буде не раз докорінно перероблятися. Проте, мені здається, я зараз зробив великий крок уперед. З первісного нарису... не лишилося каменя на камені. Але без нього не було б і цього»¹²². Учений не любив писати похапцем, вважав, що кожне речення має бути наслідком тривалої роботи думки. Своєму учневі радив: «...З досвіду знаю, що виклад треба переробити кілька разів, перш ніж він набере потрібної форми. І було б дуже добре, якби Ви спробували переписати, обробляючи й перечитуючи знову те, що Ви написали»¹²³. Після виходу «Нарисів біохімії» він зізнавався: «Як майже завжди, я глибоко невдоволений, читаючи свою книжку в друці, і тепер я зовсім би її переробив»¹²⁴.

Великою мірою ці переробки були пов'язані з пошуком мовних засобів, які б точніше передавали задумане. У «Щоденнику» та в листах видатний учений не раз нарікав на муки слова, на неможливість висловити в задовільній формі те, що він переживав і відчував: «Щойно починаєш проводити свою думку в словах, відразу ж вона втрачає частину того, що в ній є, бо словами неможливо передати всіх відтінків думки, часто дуже важливих та істотних. Іноді навіть

¹¹⁶ Харцієв В. І. Воспоминание об Александре Афанасьевиче Потебне // Наукова спадщина О. О. Потебні в контексті сучасності.— К., 2008.— С. 61.

¹¹⁷ Вернадский В. И. Письма Н. Е. Вернадской: 1909–1940.— М., 2007.— С. 211.

¹¹⁸ Вернадский В. И. Письма Н. Е. Вернадской: 1886–1889.— М., 1988.— С. 116.

¹¹⁹ Из Дневников В. И. Вернадского // Природа.— 1967.— № 10.— С. 100.

¹²⁰ Вернадский В. И. Из дневника // Прометей : Ист.-биограф. альманах.— М., 1988.— Т. 15.— С. 118.

¹²¹ Вернадский В. И. Пережитое и передуманное.— М., 2007.— С. 305.

¹²² Переписка В. И. Вернадского с Б. Л. Личковым (1918–1939).— М., 1979.— С. 180–181.

¹²³ Переписка В. И. Вернадского с Б. Л. Личковым (1940–1944).— М., 1980.— С. 113.

¹²⁴ Там же.— С. 115.

здається, що все найголовніше полягає в цих відтінках, адже зрозумівши відтінки, зрозумієш і те, що сказано логічними символами»¹²⁵. Однак причини природознавець убачав не в поганому володінні мовою, а в тому, що вона не дуже досконала й не здатна «охопити весь містичний бік духовного життя»¹²⁶.

Іншим напрямом, за яким В. І. Вернадський удосконалював тексти, було досягнення якнайбільшої стислості. Учений прагнув усувати, як міркування, що не стосуються справи, так і суто словесні надлишки, витіюватості. Публікації пізнього В. І. Вернадського відзначаються граничним, майже математичним лаконізмом. Взірцями стислості й одночасно глибини думки були для нього максими Ларошфуко. Володимир Іванович не раз мріяв опанувати цей жанр, що «примушує, викарбовуючи кожну фразу, заглиблюватися в її зміст, розкриваючи і для себе самого глибину досягнутого»¹²⁷. Максими він уважав чи не найкращим методом для вишколення ясного розуму і ясного мовлення. Короткий образ, будучи зрозумілим для автора, лишатиметься таким і для читачів¹²⁸.

Як і будь-яка типологія, пропонований поділ авторів на «письменників пера», «письменників голови» та «письменників паперу» дещо умовний. Відносячи автора до певної групи, ми зважали на той спосіб текстотворення, який був для нього найхарактернішим. Декого не можна беззастережно віднести до однієї групи, бо тексти вони створювали по-різному — залежно від тематики або досвіду.

Скажімо, Леся Українка свої історичні драми («Руфін і Присцилла», «Адвокат Мартіан», «В катакомбах», «У пущі», «Вавилонський полон», «На руїнах») писала роками: обирала тему, начитувала літературу, робила нотатки, конспекти джерел, складала плани. А ліричні поезії з'являлися в неї блискавично. Одного разу за два дні вона записала 9 віршів. «Лісова пісня» також з'явилася без плану та жодної чернетки. Дитячі спогади й туга за рідним краєм — це всі джерела. Славетну драму-феєрію було написано за 12 днів, точніше ночей. Перша редакція стала й останньою¹²⁹.

Зі слів поетеси випливає, що на періоди творчого екстазу, при яких творилося легко й продуктивно, вона чекала свідомо: «Я пишу “тільки в випадке уможовільнення”, бо тоді я тільки можу боротись з виснаженням, високою температурою і іншими пригнітаючими інтелект симптомами, коли мене попросту гальванізує якась ідея фіхе, якась непереможна сила. Юрба образів не дає мені спати по ночах, мучить, як нова недуга, — отоді вже приходиться демон, лютіший над усі недуги, і наказує мені писати, а потім я лежу знову *zusammengeklappt*, як порожня торбина»¹³⁰. Як і З. Фройдіві, Лесі Українці краще писалося в періоди нездужання, при температурі 38°, а в здоровому стані вона почувалася «як деревина»¹³¹. Загалом же дослідники відзначають дивовижну вербалізаційну спроможність Лесі Українки. Хоч поетеса й поверталася до шліфування рукописів, слідів «мук слова» там небагато¹³².

Схожа історія з Е. Хемінгуєм. Сюжети одних оповідань він продумував наперед («Напишу хороше оповідання, щойно залишусь наодинці з друкарською машинкою... Усе побачене тримаю в голові. Стільки вражень за останній тиж-

¹²⁵ Страницы автобиографии В. И. Вернадского.— М., 1981.— С. 150.

¹²⁶ Цит. за: Мочалов И. И., Оноприенко В. И. В. И. Вернадский : Наука. Философия. Человек.— М., 2008.— Кн. 1.— С. 98.

¹²⁷ Вернадский В. И. Пережитое и передуманное...— С. 67.

¹²⁸ Там же.— С. 44.

¹²⁹ Мірошніченко Л. П. Над рукописами Лесі Українки.— К., 2001.— С. 37–38.

¹³⁰ Українка Леся. Зібрання творів : В 12 т.— К., 1979.— Т. 12.— С. 394.

¹³¹ Там же.— С. 429.

¹³² Мірошніченко Л. П. Зазнач. праця.— С. 53.

день, що вистачить на цілу книжку»¹³³). Сюжети інших будував під час роботи, не маючи навіть і гадки, чим вони закінчаться. Роман «По кому подзвін» був «проблемою, яку він вирішував щодня»: письменник знав загальний напрямок оповіді, а конкретні події придумував по ходу справи¹³⁴.

Творче натхнення Е. Хемінгуей викликав за власним рецептом: закінчував писати тоді, коли знав, про що йтиметься далі. Наступного дня критично перечитував зроблене напередодні й, дійшовши кінця, міг відразу, без довгих роздумів продовжувати. А натхнення приходило під час писання¹³⁵. У спогадах «Свято, що завжди з тобою» прозаїк твердив, що поштовхом до роботи могло стати також «щонайсправжніше речення з усіх, які ти знаєш»¹³⁶. Коли знаходив це речення, від нього легко посувався далі.

Свої тексти класик ретельно шліфував і вдосконалював, домагаючись ясності. Найважче було добирати влучні слова. Останню сторінку роману «Прощавай, зброе» він переписував 39 разів¹³⁷. Інколи в пошуках кращих варіантів починав удаватися до вигадливого чи надто детального викладу, а тоді пересвідчувався, що «можна спокійно повилучати всі ті веломовні прикраси, повикидати їх і повернутися до того-от справжнього простого розповідного речення, яке я написав на початку»¹³⁸.

Навіть у верстці Е. Хемінгуей не припиняв креслити й скорочувати. Щоправда, з досвідом цей процес поступово «переміщувався» з чернеток у голову. В одному з листів він згадував, що роман «І сонце сходить» («Фіеста») створив у 26 років за шість тижнів, але потім мусив переписувати його з першої до останньої сторінки. Натомість повість «Старий і море» була створена в 51 рік за вісім тижнів і жодних переробок не потребувала¹³⁹.

У наш час поява комп'ютерної техніки назавжди звільнила автора від безлічі марудно-механічних операцій. Справді, щоб створити якнайкращу композицію на папері, треба багато переписувати. Щоб зробити це подумки, треба вміти глибоко зосереджуватися й чимало запам'ятовувати. Натомість на комп'ютері нагромаджувати, тематично групувати й перерозподіляти текстові матеріали стало набагато простіше. Також комп'ютер полегшує побудову мікротем, допомагає віднайти найкращу їх послідовність, а коли треба — то й кардинально переробити первісний варіант. *Екран монітора гранично унаочнює текстотворчі процеси. По суті, він замінює поле свідомості, тобто дає змогу мислити унаочнено.* Цю, без перебільшення, епохальну подію фахівцям із психології літературної творчості ще належить по-справжньому оцінити й осмислити.

Отже, аналіз джерел (дарма що далеко не повний) засвідчує, що за способами опрацювання тексту й розбудови композиції, їх досить чітко можна поділити на три групи: «письменники пера», «письменники голови» й «письменники паперу». Ця типологія підтверджується й прикладами з інших творчих сфер. Так, В. А. Моцарт придумував симфонії, квартети й сцени з опер винятково в голові, не послуговуючись нотами. Музичний твір переносив на папір аж тоді, коли він був уже повністю готовий. Натомість Л. ван Бетховен усе придумане дбайливо нотував у записник, а тоді роками переробляв і шліфував ці ескізи. Первісні його

¹³³ Hemingway E. Selected Letters: 1917–1961.— New York, 1981.— P. 560

¹³⁴ Хемінгуей Е. Твори : В 4 т.— К., 1981.— Т. 4.— С. 687, 688.

¹³⁵ Там же.— С. 679–680.

¹³⁶ Там же.— С. 96.

¹³⁷ Там же.— С. 680.

¹³⁸ Там же.— С. 96.

¹³⁹ Baker C. Ernest Hemingway : A Life Story.— New York, 1969.— P. 500.

здуми були настільки сірі й невиразні, що музикознавці досі дивуються, як йому вдавалося робити з них шедеври¹⁴⁰.

Виявлені закономірності, сподіваємося, послужать матеріалом для подальших теоретичних висновків та узагальнень. Також на їх підставі можна сформулювати деякі суто практичні поради молодим науковцям. Незалежно від того, де пишеться твір (у голові, на папері чи в комп'ютері), процес його створення проходить три основні етапи. На першому автор збирає, опрацьовує й узагальнює всі необхідні матеріали (факти, спостереження, приклади, цитати, власні роздуми). На другому — обмірковує, за якої композиції читачеві буде зручніше стежити за змістом і як його буде легше переконати. На третьому — чітко структурує й послідовно викладає цей матеріал відповідно до норм літературної мови та наукового стилю. При такому підході можна не сумніватися, що авторові вдасться глибоко й цікаво розкрити тему в комунікативно досконалому тексті.

P. O. SELIHEY

TNE TEXT ARE BORNING... (FROM EXPERIENCE OF NOTABLE AUTHORS)

On the ground of notable authors writing the article proposes the typology of strategies of text creation. It's marked out «pen-writers», «head-writers», and «paper-writers». The study demonstrates, that text creation, in particular at the stage of composition design, substantially depends on author's language personality and literary methods that he uses.

Key words: author, language personality, inner speech, text creation, composition.

¹⁴⁰ *Ghiselin Br.* The Creative Process : A Symposium.— Berkley, 1954.— P. 115.